

Benő Attila

Az átvevő nyelv morfológiai rendszerének hatása a népetimológia és szóelvonás érvényesülésében.

(előadásvázlat)

Az erdélyi magyar nyelvjárások román hatásának és a román nyelvváltozatok magyarból származó kontaktus jelenségeinek vizsgálatakor figyeltünk fel arra, hogy a népetimológia és a behallás jelensége nemcsak a fogalomjelölő szavaknál mutatható ki, hanem a kötött morfémák (toldalékok) szintjén is, azaz a nyelvi kontaktusban az átvevő nyelv morfológiai rendszere megszabja a kölcsönelemek meghonosodásának módozatait. A jelenségnek számos pszicholingvisztikai vonatkozása van, és a kétnyelvűek rendszere jellegű interferenciáinak szabályszerűségeire is utal.

A népetimológiához hasonló jelenségnek tekinthető az a folyamat, amikor elvonással megrövidül egy morfológiailag összetett szónak gondolt lexéma hangsora, és ez azért megy végbe, mert tévedésből az idegen vagy meg nem honosodott fonémásor valamely elemét magyar toldalék funkciójával azonosították a beszélők.

A következő jelenségek utalnak erre a folyamatra:

1. A szóvégi *-t*-t és *-k*-t vélt tárgyragként, illetve többes számú jelként vonták el a következő esetekben:

m. *goda* (< *godák*) 'kocamalac' < r. *godac* 'egyéves malac'

m. *kalabálé* (< *kalabálék*, *kalabalyik*) (cs) 'veszekedés, csetepaté' < r. *calabalíc* 'ua.'

m. *domika* (< *domikát*) 'kenyérleves túróval' < r. *domicat* 'ua.'

m. *roska* (*roskát*) 'vörhenyes, piros szőrű (állat)' < r. *roşcat* 'vörös(es)'

m. *szpurka* (< *szpurkát*) 'ronda' < r. *spurcat* 'mocskos, undorító'

A népetimológián alapuló szóelvonás jelenségét az erdélyi román nyelvjárások magyar hatásában is kimutatható. A magyarban *i*-re végződő főnevek a románban azonos alakú általános többes számú jel hatására kötött morfémaként elvonodtak, amint azt alábbi adatok jelzik:

m. *kifli* > *chifli* → *chiflu* (egyes számú alak) → *chifle* (többes számú alak)

m. *bakancs* > r. *bocanci* (többes számú alak) → *bocanc* (egyes számú alak)

2. Hasonlóképpen bizonyos szintaktikai kontextusban tévesen magyar helyhatározóragnak értelmeződhet a szóvégi *-ba* és *-n* (*kocsorba* 'juh fülébe vágott jegy' → *kocsor*: "többnyire a *kocsorukba* szoktak jelet vágni"; *gircsán* 'ádámesutka' → *gircsa*). Arra is van példa, hogy a szó eleji *z*-t a magyar *az* határozott névelőhöz tartozónak érezték, és így elhagyták: *zárzár* 'sárgabarackfa' → *árzár*; *zesztre*, *zésztre* 'hozomány' → *észtrë*, *esztre* (cs).

A behallás jelensége rokon a népetimológiával, hiszen itt is az idegennek, ismeretlennek érzett lexémát rokonítják valamely hasonló hangalakú anyanyelvi szóval. Csakhogy a népetimológia esetében ez mindig a lexéma hangsorának megváltozásával jár együtt, a behallás esetén pedig a hangsor változatlan marad.

A behallás jelensége is kapcsolódik a **kötött morfémák** jelentésformáló funkciójához. Behallás által olyan fonémacsoportok értelmeződhetnek kötött

morfémáknak, amelyek az átadó nyelvi rendszerben nem töltenek be ilyen funkciót. Így például a román *-că, -iță, -uță* végű szavak a magyarban *-ka, -ica, -uca* szóvégüvé lettek, és némely esetben **kicsinyítő képző**ként értelmeződtek. Ezt a feltételezést egyértelműen igazolja a jelentésváltozások iránya: az ilyen szavak egy része jelentésszerkezetébe felvette a 'kis', 'apró' szemantikai komponens. Ezt szemléltetik a következő adatok:

r. **-ță** > m. **-ca** :

r. *căruță* 'kocsi, szekér' > m. *karuca* 1. kisebb ökörszekér, 3. kis szekér

r. *roșeață* 'kivörösödés, kiütés' > m. *rosáca* 'kis hólyag (az ínyen)'

r. *codiță* 'hajfonat' > m. *kódica* 'kislányok hajfonata'

r. *cîrțiță* 'sipoly' > m. *kertica* 'kis seb'

r. **-că** > m. **-ka**:

r. *gîlcă* 'gubanc' > m. *gilka* 'apró csomó (a megsodort fonalon)'

r. *măciucă* 'bunkó, csomó' > m. *macsuka* 8. 'kis csomó'

r. *motroască* 'fonalköteg' > m. *matruska* 'az újra felcsavart kis fonalköteg'

A román szóvégződés ilyen irányú értelmezését megkönnyíti az, hogy **analóg szerkezetekről** van szó, hiszen a románban van *-că*, illetve *-iță, -uță* kicsinyítő képző: *badercă* 'kis hordó'; *budașcă* 'kis méretű faedény'; *flișcă* 'kis éles hangú síp'; *putincă* 'kis fabödön'; *bisericuță* 'kis templom'; *clăiță* 'kisebb kalangya'; *cocuță* 'kis méretű kalács'; *dubiță* 'kisebb zárt autó'; *guruță* 'kisebb zárt autó'; *portiță* 'kiskapu' stb. De amint a fenti példákból látható, az azonos hangalakú szóvéget akkor is kicsinyítő képzőként fogták fel, amikor a román etimon hangalakjában és jelentésében ez a funkció nem mutatható ki. A két nyelv kicsinyítő képzőinek hasonló hangalakisága kedvező alapot teremt az ilyen jellegű interferencia érvényesülésének.

A kötött és a szabad morféma határának eltolódása szintén a behallás jelenségéhez kapcsolható szemantikai folyamatot tükröz. A gyakorító igéket vizsgálva figyeltem fel arra, hogy a *-gál* szóvéget gyakorító képzőként fogták fel az olyan igéknél, amelyeknek román etimonjai *-g* tövűek (vagy ilyenként értelmeződnek) és a magyarban *-(á)l* igeképzővel honosították meg. Ezt az ige jelentésének gyakorító mozzanattal való gazdagodása igazolja:

r. *zbîng* 'valamilyen eldobott tárgy ütközésekor keletkező hangot utánzó szó' > m. (meg)*zbingál* 'meghajigál'

r. *jingăș* 'finom, gyönygéd, törekeny, válogató, finnyás' > m. *zsingás* 'kényes, válogató' → *zsingál* 'vizsgálgat (vevő az áru minőségét)'

Nagyon természetes volna a román etimon alapján, hogy a *zbingál* ige 'meghajít' jelentésben legyen használatos, de a szóvégződésbe a magyar beszélők „behallották” a gyakorító jelentésre utaló *-gál* szuffixumot is, és ez kihatott a kölönszó jelentésének az értelmezésére.

A magyar–roman kontaktus történetében arra is van példa, hogy a szuffixumnak gondolt szóvégi fonémacsoport egy másik, a jelentéshez közelebb álló szuffixummal helyettesítődik. Így lett a m. *tolvaj* román nyelvi nyelvjárási hangalakjából (*tuluoi*) a köznyelvben *tîlhar* azáltal, hogy a nagyító képzőnek értelmezett *-oi* egy megfelelőbb, ágensre utaló képzővel (*-ar*) cserélődött fel.

Fontosabb szakirodalom

BENŐ Attila 2004. *A kölcsönző jelentésvilága*. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása.

BENŐ Attila 2008. *Kontaktológia*. A nyelvi érintkezések alapkérdései. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.

PÉNTEK János 2001. *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár: Komp-Press, Korunk Baráti Társaság.

KIS Emese 1975. *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic a limbii române*. București: Editura Academiei R.S.R.

SALA, Marius 1997. *Limbi în contact*. București: Editura Enciclopedică.